
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Valera Vicente, Jana; Anduiza Perea, Eva, dir. La instrumentalització de tragèdies per finalitats politicoelectorals : ètica i estratègia. El cas de l'11M. 2025. (Grau en Ciència Política i Gestió Pública)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/321277>

under the terms of the license

Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia

Treball de Fi de Grau

**La instrumentalització de tragèdies per finalitats
políticoelectorals: ètica i estratègia.
El cas de l'11M**

Autora: Jana Valera Vicente

Tutora: Eva Anduiza Perea

Data: 26 de maig del 2025

Grau en Ciència Política i Gestió Pública

Agraïments

Al meu avi.

Resum:

Aquest treball analitza la instrumentalització política de les tragèdies en contextos de crisi, centrant-se en el cas dels atemptats de l'11 de març de 2004 a Madrid. A través d'un enfocament qualitatiu i interpretatiu, es reconstrueix l'estratègia comunicativa del Partit Popular, examinant-ne les implicacions polítiques, morals i simbòliques. El marc teòric combina perspectives de la comunicació política, la teoria crítica i l'ètica pública. Els resultats revelen una gestió orientada al càlcul electoral que activa una resposta ciutadana moral, expressada mitjançant protestes, mobilització digital i participació electoral. L'estudi sosté que l'ètica institucional no és un requisit accessori, sinó un fonament democràtic. L'11M exemplifica com la ciutadania pot emergir com a consciència col·lectiva davant una vulneració simbòlica percebuda. La recerca planteja la necessitat de recuperar l'ètica com a estructura constitutiva de la política i no només com una demanda reactiva.

Abstract:

This thesis examines the political instrumentalization of tragedies in crisis contexts, focusing on the case of the March 11th, 2004 attacks in Madrid. Using a qualitative and interpretative approach, it reconstructs the Popular Party's communication strategy, emphasizing its political, moral, and symbolic implications. The theoretical framework draws from political communication, critical theory, and public ethics. The findings reveal a crisis management strategy driven by electoral survival that triggered a moral civic response, including protests, digital mobilization, and record voter turnout. The study argues that institutional ethics should not be an accessory element but a democratic cornerstone. The 11M serves as an example of how citizens can become a collective conscience when symbolic and moral boundaries are perceived to be crossed. The research underscores the need to reframe ethics as a constitutive element of politics, rather than a reactive demand.

ÍNDEX

1.	INTRODUCCIÓ	1
1.1	CONTEXT I JUSTIFICACIÓ DE L'ESTUDI	1
1.2	PREGUNTA I HIPÒTESI DE RECERCA	1
1.3	METODOLOGIA I ESTRUCTURA DEL TREBALL	2
2.	MOTIVACIONS DELS ACTORS POLÍTICS EN CONTEXTOS DE CRISI	3
3.	ESTRATÈGIA POLÍTICA EN SITUACIONS DE CRISI: EL PAPER DELS ACTORS POLÍTICS I ELS MITJANS	6
3.1	COMPETICIÓ PEL CONTROL DEL RELAT: ACTORS POLÍTICS I MITJANS DE COMUNICACIÓ	6
3.2	ESTRATÈGIES DE MANIPULACIÓ EMOCIONALS I L'ÚS POLÍTIC DE LA POR	7
3.3	FACTORS CONTEXTUALS QUE CONDICIONEN L'EFICÀCIA DE L'ESTRATÈGIA	9
4.	ÈTICA I MORAL EN LA POLÍTICA EN TEMPS DE CRISI	10
4.1	LA MORALITAT DE L'ACCIÓ POLÍTICA	11
4.2	LA MORALITAT DE LA RESPOSTA CIUTADANA	15
5.	ANÀLISI DEL CAS: L'11M	18
5.1	CONTEXT POLÍTIC I SOCIAL DE L'11M	18
5.2	EL TRANCURS DELS FETS: GOVERN VS MITJANS	23
5.3	L'ESTRATÈGIA DEL PP	28
5.4	LA REACCIÓ CIUTADANA: EL QUE DIFERENCIA L'11M DE LA RESTA.	31
6.	CONCLUSIONS	34
7.	BIBLIOGRAFIA	39

1. Introducció

1.1 Context i justificació de l'estudi

El primer cop que vaig abordar des d'una perspectiva acadèmica el cas de l'11M, als inicis del meu grau universitari, es va desencadenar en mi un procés reflexiu envers la política institucional molt més profund. El que fins llavors havien estat inquietuds disperses es van transformar en qüestions integrals i estructurals. Estudiar al detall el transcurs i estratègies emprades durant aquells dies del març del 2004, esdevingué punt d'inflexió; un replantejament complet de l'estat de la política tal com jo volia concebre-la. Recordo que un gran professor, també a primer de carrera, em va fer adoptar una perspectiva molt més crítica envers la política institucional i els seus objectius. Tot i que aquell procés fos certament desencantador, especialment per una jove estudiant de Ciència Política, vaig sentir que havia obert els ulls davant d'una realitat innegable, encara que decebedora.

El cas de l'11M, per tant, suposa per mi l'exemplificació de la necessitat imperant de replantejar la política institucional. No només posa en relleu els límits, sinó arran dels mateixos es poden impulsar canvis i obtenir-ne beneficis. En quin moment és tolerable, i fins i tot legítim, incorporar un atemptat terrorista dins del joc insaciable de guanyar vots, escons, poder? S'ha reduït la política institucional a una cursa interminable; a una campanya electoral eterna? És la política institucional l'exemplificació de la voluntat del poder pel poder? Són el traspàs dels límits alhora propulsors de canvis?

Aquesta experiència personal i acadèmica justifica la necessitat d'abordar el cas des d'una mirada crítica que vinculi l'estratègia comunicativa amb les seves implicacions ètiques i morals. L'11M no només representa una crisi de seguretat o comunicació, sinó també una crisi de valors polítics. És en aquest interstici, entre poder i responsabilitat, on es fonamenta aquesta recerca.

1.2 Pregunta i hipòtesi de recerca

Sota aquest pretext, la pregunta i hipòtesi d'aquesta recerca apareixen. Es planteja quin és el procés d'instrumentalització de les tragèdies per finalitats

políticoelectorals, més especialment en el cas de l'11M. Amb aquesta pregunta s'indaga en la construcció de l'estratègia d'instrumentalització i quins són els elements als quals s'apel·la durant aquest procés. S'afegeix la perspectiva moral i ètica per emetre un judici de valor envers el rol que juga aquest fenomen en contextos de crisi, i en general, en la política institucional. S'intenta, per tant, refutar o comprovar la següent hipòtesi: la instrumentalització dels atemptats per part del govern creua uns límits ètics que la societat va percebre com a inacceptables. Aquesta vulneració propicia una resposta col·lectiva de rebuig amb mobilització espontània i càstig electoral. La vulneració esmentada pretén ser contrastada amb l'estudi del relat institucional, el rol dels mitjans de comunicació i l'anàlisi de la resposta ciutadana.

1.3 Metodologia i estructura del treball

Aquest treball combina l'anàlisi teòrica amb una aproximació empírica qualitativa. La metodologia escollida pretén estudiar en profunditat un episodi específic de la història contemporània espanyola: els atemptats de l'11 de març del 2004 i la seva gestió. A través d'un marc analític multidisciplinari s'integren a la recerca perspectives de les teories de comunicació política, teoria crítica i ètica pública.

El disseny metodològic pel qual s'ha optat és una anàlisi qualitativa interpretativa. S'han utilitzat fonts secundàries de naturalesa diversa: articles acadèmics, documents oficials, reportatges periodístics, documentals i testimonis públics recollits en mitjans de comunicació o arxius audiovisuals. Aquest corpus empíric permet reconstruir el relat dels fets des de diferents perspectives, així com aplicar les teories treballades.

El marc teòric s'ha construït a partir de l'aportació de diversos autors i autores. S'aborden una multiplicitat de qüestions com el poder simbòlic, la manipulació emocional i l'ètica política en contextos de crisi. Conceptes com el framing (Entman, 1993), marcs cognitius (Lakoff, 2004), espectacle polític (Edelman 1998), moralitat pública decent (Habermas, 1996) o judici ètic (Arendt, 1963) permeten

articular la mirada crítica sobre els mecanismes d'instrumentalització davant dels contextos tràgics de dolor col·lectiu.

Aquesta estructura permet realitzar amb solidesa l'anàlisi del cas. L'estudi treballa meticulosament el transcurs dels fets, i, aplicant les teories plantejades, es valora l'actuació tant a escala institucional com a escala ciutadana. L'estudi apunta a la rellevància ètica i la responsabilitat pública com a condicions essencials per preservar la legitimitat sobretot en contextos de crisi.

2. Motivacions dels actors polítics en contextos de crisi

En el context de la comunicació política, les tragèdies col·lectives es poden convertir en eines discursives per influir l'opinió pública i condicionar el comportament electoral. Aquest procés d'instrumentalització es construeix en base a narratives, marcs cognitius i relats emocionals que pretenen donar un sentit a la crisi i simultàniament afavorir determinats interessos polítics.

En situacions de crisi els actors sovint actuen motivats per la necessitat de controlar el relat. Aquest impuls no només respon a una voluntat d'orientar la comprensió pública dels fets, sinó també a la lògica de la supervivència política: mantenir la legitimitat, evitar la pèrdua de suport electoral i, quan és possible, sortir reforçats del context d'instabilitat. Les crisis, en aquest sentit, activen una dinàmica de competició discursiva, on els líders polítics intenten imposar la seva versió dels esdeveniments a través dels mitjans de comunicació i altres canals d'influència.

Robert M. Etman (1993) conceptualitza aquesta competició política com una lluita per imposar marcs interpretatius. L'autor descriu així el *framing*: “*Seleccionar alguns aspectes de la realitat percebuda i destacar-los en un text comunicatiu, de manera que es promogui la definició d'un problema particular, la interpretació causal, l'avaluació moral i/o la recomanació de tractament per a l'ítem descrit.*” Aquest procés materialitza la rellevància de la comunicació en la configuració de la percepció dels conflictes polítics. Allò que es comunica, i el que s'omet, determina com el públic entén i reacciona davant d'un esdeveniment. Aconseguir

imposar un *frame* propi pot determinar el grau d'hegemonia discursiva d'un actor, especialment si es transmet a través de canals mediàtics de referència i alta influència.

Aquest plantejament connecta directament amb la teoria dels marcs cognitius de George Lakoff (2004), que afirma que les idees precedeixen el llenguatge, i aquest és l'eina que les transmet i evoca. Lakoff sosté que “*tota paraula evoca un marc*”, i fins i tot negar un marc contribueix a reforçar-lo. La seva coneguda metàfora “*No pensis en un elefant!*” il·lustra com la mera menció d'un concepte, encara que sigui per refutar-lo, n'activa el significat latent en la ment de l'audiència. L'autor tracta amb la mateixa rellevància els silencis, el que s'omet, com l'articulació política d'una narrativa, el que es diu. En els contextos de crisi, el discurs polític es construeix amb la intenció de ressonar amb valors i emocions de la ciutadania. Utilitzant el llenguatge que activi els marcs cognitius favorables per als mateixos, es pot orientar la percepció col·lectiva, especialment quan la societat es troba desorientada i exigeix explicacions immediates. En definitiva, per als actors polítics les crisis són rendibles; controlant el relat es pot garantir, o fins i tot ampliar, el capital polític.

Tanmateix, aquesta dinàmica no només es fonamenta en l'objectiu de mantenir el poder, sinó també en la possibilitat d'adquirir legitimitat simbòlica. Murray Edelman (1988), introdueix la noció d'“espectacle polític” per descriure el posicionament de salvadors que els líders poden adoptar en contextos d'inseguretat, capaços de restablir l'ordre. A través del llenguatge es defineix el problema, i amb aquest procés s'estableixen indirectament autoritats, estatus i utilitats. Així, el llenguatge polític no només reflecteix la realitat, sinó que la produeix i la modela segons els interessos del discurs dominant. Aquesta explotació simbòlica de la tragèdia és, per Edelman, una de les estratègies més recurrents del poder per reforçar la seva posició sense necessitat d'aportar solucions reals.

Aquest procés no seria possible sense el paper clau dels mitjans de comunicació. Noam Chomsky i Edward S. Herman (1988), amb el seu model de propaganda, sostenen que les elits polítiques només poden mantenir relats hegemònics gràcies a

la col·laboració o subordinació dels mitjans de comunicació. A través de filtres com la dependència econòmica, l'accés privilegiat a fonts oficials o pressió institucional, la informació es transforma en la narrativa interessada. Mitjançant aquest procés, es garanteix la projecció dels discursos dominants i l'amplificació del relat hegemònic. Simultàniament, les narratives dissidents queden marginades, especialment en els contextos de crisi on la informació esdevé un recurs estratègic. Es conclou, per tant, que les grans campanyes propagandístiques no són només impulsades pels governs, sinó que requereixen del poder dels mitjans de comunicació. Aquesta dinàmica en contextos de crisi es radicalitza, i sovint, justifica la implementació de polítiques polèmiques o mesures excepcionals.

No obstant això, el control del relat no només genera avantatges polítics: també pot derivar en greus disfuncions democràtiques. Boin et al. (2005) introdueixen altres nocions com el concepte de reducció de danys o el *"joc de culpes"*. Una situació en què els esforços per entendre la crisi i depurar responsabilitats es transformen en una competició per evitar-les. El terme *"joc de culpes"* fa referència a la interacció entre actors que busquen protegir els seus interessos en lloc de vetllar pel bé comú: *"Quan els esforços per investigar les crisis es converteixen en jocs de culpa, la recerca de la veritat a través del diàleg i el debat perden davant la racionalització defensiva ("no ens hem equivocat"), els silencis deliberats i les distorsions de fets"*. Aquesta actitud, lluny de generar confiança, erosiona la qualitat democràtica, i bloqueja la gestió eficaç de la crisi.

Aquestes tensions es fan encara més evidents quan entrem en el terreny de la gestió institucional. Rosenthal i Kouzmin (1997) afegeixen la dimensió de les dinàmiques internes burocràtiques; s'exposa la complexitat dels processos de decisió, on s'ha de contemplar la reputació institucional, la coordinació dels diversos cossos i evitar el pànic, sovint enmig de tensions internes i pressions mediàtiques. Durant les crisis, la legitimitat de les autoritats governamentals passa a ser discutible, i es qüestiona l'eficàcia de les mateixes agències. Per tant, un dels principals objectius dels líders és no perdre la seva legitimitat en moments tan susceptibles. Els autors titllen les crisis com esdeveniments polítics per excel·lència; *"no només són ocasions per prendre decisions, sinó que també són ocasions per a reestructurar de les relacions*

de poder”. Per això, alerten que la comunicació oberta, la prudència i una visió estratègica a llarg termini són essencials per gestionar les crisis de manera democràtica i eficientment.

En conjunt, aquestes perspectives coincideixen en un punt fonamental: les crisis polítiques són escenaris d’alta tensió comunicativa, on es redefineix qui controla la veritat i amb quin propòsit. Lluny de ser simples desafiaments puntuals, esdevenen moments polítics fundacionals, on la legitimació del poder es posa a prova i on el llenguatge, els mitjans i les emocions col·lectives s’entrellacen de manera inseparable.

3. Estratègia política en situacions de crisi: el paper dels actors polítics i els mitjans

3.1 Competició pel control del relat: actors polítics i mitjans de comunicació

Les crisis polítiques posen en joc no només la gestió dels fets, sinó també la disputa per la seva interpretació. La competició pel control del relat en situacions de crisi esdevé un camp de batalla essencial entre actors polítics i mitjans de comunicació. Recordant a Lakoff (2004), qui aconsegueix imposar el seu marc cognitiu és capaç de condicionar com el públic percep la crisi. Sota aquest control, els actors polítics, imparteixen el llenguatge que els permet legitimar la seva narrativa i construir l’opinió pública en base al seu marc: defineixen el problema, suggereixen culpables i orienten emocionalment la resposta ciutadana.

En aquesta competició, el llenguatge esdevé una eina de poder simbòlic. Els actors polítics lluiten per difondre la seva narrativa i legitimar-se com a líders capaços de gestionar l’emergència. Però aquesta batalla no es lliura en solitari. Els mitjans de comunicació són l’escenari i, alhora, un dels actors centrals d’aquest procés. Com sosté Bennett (2007) la relació entre els actors polítics i els mitjans de comunicació es defineix com a simbiòtica: els actors busquen incidir en l’agenda mediàtica, mentre que els mitjans depenen dels polítics com a fonts d’informació. Aquesta dependència mútua pot derivar en una manca d’agència i, per tant, sovint

parcialitat, dels mitjans de comunicació, especialment accentuada en contextos de crisi.

El control de la narrativa pot determinar l'èxit o fracàs polític. Aquestes dinàmiques generen un doble efecte. Malgrat que els mitjans tinguin la capacitat de reforçar narratives i afavorir certs actors polítics, també poden ser claus en la deslegitimació dels mateixos.

La competició, per tant, no només és entre els propis actors polítics, sinó que també hi resideix un joc constant entre l'esfera política i la mediàtica on els interessos d'un passen per satisfer els de l'altre. Brian McNair (2011) en conseqüència, proposa veure els mitjans no només com a canals d'informació, sinó com a actors polítics que busquen satisfer certs interessos. Entendre els mitjans com a part d'un engranatge institucional que sovint comparteix objectius amb les elits polítiques suposa trencar amb la visió clàssica d'un sistema de contrapoders equilibrat. Aquest plantejament obliga a repensar el paper dels mitjans en democràcia, especialment en moments de crisi.

3.2 Estratègies de manipulació emocionals i l'ús polític de la por

La manipulació emocional en contextos de crisi ha esdevingut una eina clau. D'entre totes les emocions, destaca la por per la seva capacitat mobilitzadora i de reconfigurar l'opinió pública. Lluny de ser una resposta espontània i individual, la por es pot induir, modular i utilitzar estratègicament per legitimar determinades accions polítiques.

Segons Lakoff (2004) la por no només és una eina per generar un impacte a l'opinió pública sinó que també és feta servir per justificar mesures i reforçar les dinàmiques de poder. Sota el que ell anomena el model del pare estricte "*l'autoritat es presenta com l'única capacitat de protegir la ciutadania d'amenaçes*". Les elits polítiques instauren la por a la ciutadania perquè aquesta no qüestionï les mesures impartides i entengui les autoritats com a protectores davant d'una amenaça col·lectiva, com pot ser una guerra eminent o el terrorisme. Aquesta metàfora cognitiva, per tant,

reforça les estructures de poder jeràrquiques i afavoreix un discurs de control i obediència.

Corey Robin (2004) segueix la mateixa línia discursiva qualificant la por com una emoció utilitzada per generar consens, més enllà de tractar-se d'una resposta individual. La instrumentalització de la por permet als líders polítics consolidar el seu poder i dirigir l'opinió pública cap als seus objectius, tal com es va fer després de l'11-S. Convertint la por en una eina, es va aconseguir instaurar polítiques de seguretat i control més estrictes i limitar certes llibertats civils, que en altres circumstàncies serien rebutjades.

Sota un supòsit similar, Martha C. Nussbaum (2018) adverteix com aquest ús de la por pot erosionar els valors democràtics i fomentar les divisions socials. Segons l'autora, aquesta instrumentalització pot promoure una agenda basada en la desconfiança i hostilitat cap als grups considerats "altres". Quan s'identifica "l'altre" com a font de perill, es fomenta la desconfiança i es justifica la repressió. Així, s'arriba a una política d'hostilitat, on se sacrifiquen drets i llibertats en nom de seguretat.

Edelman (1988) agrega una dimensió complementària: la por pot utilitzar-se per desviar l'atenció d'altres problemes. Quan es vol evitar l'atenció sobre un problema estructural, com l'actual crisi de l'habitatge a Espanya per exemple, es pot crear una amenaça percebuda, com l'okupació, per desplaçar el focus del debat. Aquest mecanisme transforma una realitat marginal (el 0,06 dels habitatges ocupats), en un fenomen percebut com una amenaça massiva per un 34% de la població (Sánchez, 2024¹). Aquestes xifres retraten com aquesta estratègia, quan és conscientment emprada, pot assolir alts nivells d'impacte.

El rol que adopten els mitjans de comunicació, segons David L. Altheide (2008), sovint es basa en amplificar les amenaces i, per tant, col·laborar en generar l'atmosfera de por on els polítics aprofiten per implementar mesures de control

¹ Pedro Sánchez, *Intervenció al Ple del Congrés dels Diputats*, 17 de juliol de 2024, Diari de Sessions del Congrés, Legislatura XV, núm. 202, p.11, https://www.congreso.es/docu/tramit/LegXV/AT/ATCD_15_PL_20240717.pdf.

social i/o repressives. La dramatització constant genera una percepció de risc omnipresent, una realitat distorsionada. Es justifiquen així, certes accions governamentals que en altres circumstàncies serien inacceptables. De manera afegida, Bennett (2007) complementa aquesta anàlisi advertint que no s'ha d'oblidar que una àmplia part dels mitjans de comunicació són entitats privades que responen a unes lògiques de mercat capitalista, i que, més enllà del seu deure social, sempre busquen i requereixen d'un benefici econòmic. En aquest escenari, els mitjans deixen de ser contrapesos crítics i esdevenen instruments de legitimació.

3.3 Factors contextuais que condicionen l'eficàcia de l'estratègia

En el moment en què la capacitat de difusió, o la construcció d'una narrativa deixa de ser una competència exclusiva d'actors polítics i mediàtics, es dificulta la confecció d'un relat únic. De manera paral·lela es dona veu per primera vegada a molts col·lectius que mai han tingut accés a exposar la seva opinió i versió dels fets, trencant amb el monopoli polític i mediàtic de la veritat. Els poders preexistents requereixen d'una adaptació per assegurar la seva continuïtat al poder tot i tenir menys control sobre què es diu i una opinió pública més fragmentada.

La confiança pública en els mitjans i les institucions, el panorama mediàtic existent, l'accés als canals de comunicació i la qualitat de la informació pública són els barems que Bennett (2007) utilitza per quantificar l'eficàcia de les estratègies polítiques i mediàtiques. Agrega el prisma de la desigualtat en l'accés als canals comunicatius, bé per limitacions econòmiques, educatives o tecnològiques. Aquest biaix es demostra en la poca participació dels debats públics i limitada influència de determinats grups socials.

L'eficàcia d'una estratègia política en contextos de crisi no depèn únicament del relat que es construeix, sinó també d'una sèrie de condicionants contextuais que en poden facilitar o limitar l'impacte. Entre aquests, el temps, l'estructura mediàtica i la configuració de l'opinió pública són elements decisius.

En primer lloc, el temps esdevé un factor clau. Boin et al. (2005) analitzen com el poc marge temporal genera una pressió extrema i poca meditació de les decisions.

Quan es gaudeix d'un temps limitat per gestionar i reaccionar, factor inherent a les crisis, augmenta la probabilitat d'error. Posa a prova tant, la capacitat de les autoritats com la responsabilitat dels mitjans de comunicació. És precisament aquesta urgència la que sovint condueix els governs a prioritzar l'impacte comunicatiu per sobre la veracitat empírica.

Tanmateix, el paisatge mediàtic presenta obstacles importants a la consolidació d'un relat únic. Reprenent Chomsky i Herman (1988), en el seu model de propaganda, exposen que malgrat els mitjans de comunicació poden actuar com a filtres ideològics, la diversitat mediàtica i la pressió d'agències internacionals pot dificultar l'exclusivitat d'un únic relat i, per tant, limitar la manipulació del mateix. En una aportació més contemporània, Daniel Kreiss (2020) aporta com les xarxes socials han transformat la relació entre poder, informació i ciutadania. S'habilita la generació de narratives alternatives al marge dels interessos i/o supervisió de les elits polítiques i mediàtiques. En el moment en què la capacitat de difusió, o la construcció d'una narrativa deixa de ser una competència exclusiva dels mitjans tradicionals o institucions estatals, es dificulta la confecció d'un relat únic. Qualsevol, fins i tot aquells col·lectius que mai havien tingut accés, pot difondre, qüestionar o generar relats alternatius. Aquest fenomen suposa un cert risc (no calen fonts fiables contrastades) i fragmenta l'espai públic, fent-lo més plural però també més imprevisible. D'aquesta manera, l'èxit d'una estratègia ja no depèn tant de la capacitat d'imposar un missatge, com de la credibilitat percebuda per part d'una audiència més crítica i menys controlable.

4. Ètica i moral en la política en temps de crisi

Els contextos de crisi posen a prova la solidesa ètica de les institucions i aquells que les governen. Les decisions polítiques en aquestes situacions adopten una rellevància ampliada: no només gestionen recursos o riscos, sinó també valors, emocions i legitimitat. És per això que resulta fonamental analitzar la dimensió ètica de l'acció política en temps de crisi. Es pretén valorar si és la manca de fonaments ètics un element essencial de la instrumentalització. Els moments de crisi es tracten

com a contextos susceptibles a l'ús d'aquestes estratègies, ja que s'entén que la por, el dolor i la urgència poden facilitar l'explotació del patiment col·lectiu.

A continuació es pretén afegir la noció ètica a l'anàlisi dels processos d'instrumentalització. S'entén aquesta com un principi fonamental democràtic i funcional de la nostra societat. S'analitza el concepte des de diferents perspectives per justificar com la manca d'aquesta és imprescindible en els processos d'instrumentalització.

4.1 La moralitat de l'acció política

En temps de crisi, les accions dels líders no només tenen conseqüències politicoinstitucionals, sinó que també revelen els seus principis morals o la manca d'aquests. L'absència de reflexió, l'explotació del dolor o la manipulació del relat poden desdibuixar els límits entre el que és políticament efectiu i el que és moralment acceptable.

Jürgen Habermas (1996) argumenta que la legitimitat normativa d'una decisió política no s'obté per la seva eficàcia estratègica, sinó per la seva capacitat de generar consens a través d'un diàleg lliure de coaccions. L'autor distingeix entre un ús comunicatiu del llenguatge, orientat a l'entesa, i un ús estratègic, orientat a l'èxit. Explora la legitimitat des del consentiment dels subjectes, on tots ells puguin participar en condicions d'igualtat. Sovint, en contextos de crisi, aquesta condició pot veure's greument amenaçada i s'acaba intentant circumval·lar o manipular aquest procés discursiu racional de la població que legitima les decisions polítiques.

Cal matisar, però, que emocions i discurs racionals no són termes incompatibles: la mobilització emocional no és necessàriament negativa, de fet, és més aviat inevitable. Tant Habermas (1996) com Nussbaum (2001) han reconegut que la deliberació democràtica no pot estar completament desproveïda d'elements emocionals. De fet, les emocions poden tenir una funció epistèmica i moral. Nussbaum defensa que les emocions com la compassió, l'empatia o la ira poden ser motors de justícia, ja que expressen judicis de valor sobre allò que és digne de preocupació o acció. El problema rau en l'ús instrumental de les emocions, o bé per

evitar el raonament crític, o bé per justificar posicions sense fonament factual o ètic. Les emocions quan es deslliguen del pensament crític esdevenen instruments de manipulació. No es tracta, doncs, de suprimir l'emoció del debat públic, sinó d'evitar-ne la instrumentalització.

Permetre tal dinàmica, causa un allunyament de la democràcia substantiva, aquella fonamentada en l'exercici efectiu del procés discursiu, i resta un sistema que opera merament dins dels marcs formals democràtics. Aplicant la perspectiva habermasiana, quan el relat es construeix a partir de marcs emocionals (com la por, ira o dolor) que obstaculitzen el debat o legitimen mesures sense base factual, es desplaça la sobirania del poble cap a una autoritat que s'autolegitima a través del control del relat. Les crisis exacerben aquesta tendència, intensificant les tensions entre legitimitat normativa i eficàcia instrumental. Aquest plantejament obre la porta a qüestionar fins a quin punt les narratives de crisi poden ocultar responsabilitats polítiques o evitar el debat democràtic, i si la seva eficàcia depèn més de la gestió emocional que de la racionalitat.

En aquest sentit, la imposició de lleis o narratives en contextos d'excepcionalitat sense aquest procés deliberatiu, especialment quan s'amaguen informacions o es promouen falsedats, vulnera la legitimitat democràtica i instrumentalitza el dolor col·lectiu. Apel·lar a valors com la "unitat nacional" o la "seguretat" tenen un lloc legítim en el debat públic, però poden esdevenir problemàtics quan s'invoca el seu caràcter abstracte per evitar el qüestionament crític o silenciar veus dissidents. Els valors compartits són essencials per a la deliberació democràtica, però només si es mantenen oberts a l'argumentació, al dissens i la reinterpretació col·lectiva. Si el seu ús es manté al marge d'aquestes condicions, s'exclou a la ciutadania de la seva sobirania moral i política.

Habermas (1996) materialitza aquesta legitimació de l'acció política introduint la noció de moralitat pública decent². Introdueix els mínims ètics sobre els quals es

² Formulació interpretativa del principi habermasià sobre la seva ètica discursiva i legitimitat democràtica basada en: El respecte mutu entre ciutadans, la inclusió de totes les veus en la

pot construir un consens democràtic. Aquest, no és ni total ni absolut, sinó un principi orientador que pressuposa la inclusió del respecte per les condicions del diàleg. S'assumeix que el desacord és inherent, però això no eximeix que els governs destrueixin les condicions mínimes del debat lliure, com la manipulació informativa, la desinformació o ocultació deliberada dels fets. Operar en base al principi de la moralitat pública decent assegura que les prescripcions legals guanyin legitimitat. La instrumentalització i els mecanismes d'apel·lar a la polarització i negativitat interfereixen amb els teixits de la moralitat pública, implicant així, que la població generi un consens legítim bastat en la decència.

Hannah Arendt (1963) adopta una perspectiva focalitzada en les capacitats humanes fonamentals de pensar i jutjar. Per a Arendt, la política ha de ser un espai de pensament i judici moral, especialment en contextos on els marcs tradicionals es trenquen. Distingeix entre la culpa, un terme estrictament personal, i responsabilitat, que pot ser col·lectiva o política. La perillosa fal·làcia del “tots som culpables” que dilueix la responsabilitat, és fàcilment traduïble en impunitat moral: “Quan tothom és culpable, ningú ho és”.

Paradoxalment, Arendt, defineix el judici com una capacitat humana fonamental. El judici permet distingir entre el bé i el mal i requereix la capacitat d'imaginar altres perspectives i tractar-les amb la major consideració possible. És aquesta capacitat de jutjar imparcialment la que uneix la política i moralitat en el regne de l'acció. L'absència d'aquesta convida al mal, que no sempre prové d'una intenció perversa. El concepte arendtià “*banalitat del mal*”, descriu com l'absència de pensament crític i consciència moral condueixen a la maldat sense la necessitat d'una intenció perversa al darrere.

Saber que s'ha errat només és possible si existeix una consciència darrera. En el sentit arendtià, la consciència no és més que el subproducte del “*diàleg silencios entre mi i jo mateixa*”. El pensar, la consciència, és una activitat continuada que no

deliberació pública, la transparència en la formació de la voluntat col·lectiva i a necessitat de normes que puguin ser universalitzables i justificades davant tothom.

produeix un coneixement final, sinó que acompanya i genera l'hàbit d'examinar-ho tot. La capacitat negativa és la que fa que *"no pugui viure amb mi mateix"* si faig quelcom incorrecte. No es tracta d'un codi moral fix, sinó del resultat de tenir un "jo" amb el qual s'ha de conviure. El principi socràtic de *"és millor patir el mal que fer-lo"* reforça la noció que Arendt presenta: no és qüestió d'un deure extern, sinó en la necessitat de poder viure amb un mateix. L'acte d'instrumentalitzar una tragèdia per finalitats polítiques i/o electorals comporta que, o bé existeix una manca de judici incapaç de discernir entre allò que està bé i allò que no, o bé una manca de consciència moral que permet actuar al marge de l'ètica sense cap remordiment. Ambdues situacions resulten èticament indesitjables, i si parlem d'actors polítics, completament inacceptables. S'extreu, per tant, seguint els codis d'Arendt, que la instrumentalització de les tragèdies implica fer el mal, ja que es trenca amb el principi moral fonamental. Aquest marc convida a explorar quina mena de judici ètic es va exercir, o ometre, per part dels líders polítics durant l'11M, Pot considerar-se el comportament adoptat un cas paradigmàtic de desconexió entre poder i consciència?

Nussbaum (2018) estableix que la por no és només una resposta natural, sinó que es converteix en una força política dominant: *"la monarquia de la por"*. Entenem que tragèdies i crisis són generadores de pors i inseguretats, esdevenint un terreny fèrtil per a la seva instrumentalització política. La por situa a la població sota una vulnerabilitat que propicia la manipulació i esdevé rendible a nivell polític. La ira, *"la filla de la por"* descrita així per l'autora, sorgeix com a reacció davant d'una sensació d'injustícia. Aquesta serveix a una voluntat retributiva, un desig de venjança o càstig. Els processos d'instrumentalització passen per entrar en el joc d'avivar aquesta ira retributiva contra els suposats culpables. És aquesta la que allunya als agents polítics de la cerca d'una solució constructiva, que queda abandonada per una destrucció del rival.

El pensament crític, sota els fonaments socràtics, és presentat com a fonamental per resistir la manipulació retòrica. La capacitat d'examinar els arguments, identificar fal·làcies i participar en un diàleg actiu i respectuós. Conjuntament amb l'empatia

o l'esperança activa, l'autora proposa aquests principis per contrapesar la monarquia de la por.

4.2 La moralitat de la resposta ciutadana

Les respostes ciutadanes a les crisis no només reflecteixen emocions col·lectives, com la por, indignació o empatia, també una valoració ètica del comportament dels seus representats. En aquest sentit, la moralitat no és exclusiva de qui actua, sinó també de qui jutja. Aquests escenaris extrems realcen els mecanismes i els valors que ens defineixen.

Martha Nussbaum (2018) relata que la política no pot desvincular-se de les emocions humanes, però adverteix contra l'ús manipulador d'aquestes. Incloure certes emocions com l'empatia o la indignació moral pot enfortir la justícia democràtica, sempre que aquestes emocions no siguin utilitzades per finalitats estratègiques que busquin bloquejar el raonament crític o imposar un relat únic. L'autora atorga a la ciutadania la capacitat de detectar quan el relat respon principalment a interessos partidistes i no a una gestió sincera de la tragèdia. Quan la primera preval per sobre la segona es trenca la *"política compassiva"*, és a dir, s'erosiona el vincle de transparència, confiança i entre la ciutadania i les institucions.

La confiança és un element polític clau. L'ètica en comunicació política no només es basa en la veracitat del missatge, sinó en la percepció d'integritat moral del missatger (McNair, 2007). Quan la pròpia ciutadania percep que les autoritats utilitzen una tragèdia per obtenir rèdit polític sense transparència ni respecte, el resultat no és només desconfiança, sinó que pot generar una reacció activa de rebuig, incloent-hi càstigs electorals. La legitimació que la ciutadania pot brindar a un líder o institució no prové exclusivament del seu posicionament formal. La coherència entre acció i valors, el que predica i el que fa, són elements claus que ciutadania contempla per definir el vincle i el suport que proporciona.

La capacitat individual de pensar i jutjar (Arendt, 1963) esmentada anteriorment no és només aplicable a qui exerceix la instrumentalització, sinó també a qui la rep. El mateix succeeix amb el pensament crític que presenta Nussbaum. De la mateixa manera que els actors polítics han d'exercir un judici sobre el que és moralment correcte, la ciutadania també. Ara bé, cal preguntar-se: quins criteris defineixen aquest judici?

Max Weber (1919) estableix la distinció entre una ètica de convicció, que es regeix per principis personals absoluts, i una ètica de responsabilitat, que considera les conseqüències materials de les accions. Ambdues són propostes vàlides, no obstant això, sovint estan en tensió, especialment en contextos de crisi: actuar "èticament" pot implicar riscos, costs o impopularitat. Si complementem aquesta perspectiva amb la teoria del discurs de Jürgen Habermas (1996) incorporem nous elements a l'equació. L'acció moralment legítima no depèn exclusivament d'una convicció moral o un càlcul d'interessos. L'autor estableix que és precís incloure el respecte per unes condicions mínimes de diàleg i inclusió, la transparència informativa i la voluntat d'arribar a acords bastos en la raó pública. Així, el criteri moral fonamental del que parla Nussbaum (2013) no és una doctrina tancada, sinó el compromís amb el debat lliure, la veritat i la responsabilitat col·lectiva.

El desenvolupament del diàleg intern, i amb ell la consciència, és clau per l'esfera política, però igualment necessària per a la població per detectar quan les elits actuen al marge dels codis morals. El pensament crític i la solidesa moral d'una societat són igual d'importants que les d'aquells que governen. Sorgeix així la necessitat d'indagar com la ciutadania pot exercir una funció ètica activa davant la manipulació política, i si la seva resposta al cas analitzat constitueix una reacció col·lectiva davant d'una vulneració dels límits morals.

La resposta ciutadana a la instrumentalització, per tant, és en si mateixa una expressió de judici moral. El rebuig social, les protestes, el qüestionament o la retirada de suport poden ser llegits com una defensa col·lectiva d'uns límits ètics que la ciutadania no està disposada a veure traspassats. Això demostra que, fins i

tot en contextos de xoc i incertesa, existeix una demanda implícita, i sovint explícita, de responsabilitat moral.

Una democràcia saludable no només necessita líders amb consciència, sinó també ciutadans capaços d'exercir un judici ètic sobre les accions dels seus representants. Aquesta reciprocitat entre acció i recepció, entre fer i jutjar, és la que constitueix l'autèntic nucli moral de la política en temps de crisi.

La dimensió ètica de la política en contextos de crisi suposa un dels elements més crítics per a la legitimitat institucional i la qualitat democràtica. Els processos d'instrumentalització de les tragèdies no són meres eines estratègiques o comunicatives, es conclou que impliquen una profunda alteració dels principis que haurien de sustentar l'acció pública. L'explotació del dolor col·lectiu per a finalitats partidistes mitjançant la manipulació del relat i l'ús de les emocions, erosionen la confiança ciutadana a més a més de desdibuixar els límits entre el que és políticament viable i el que és moralment admissible. La resposta ciutadana a les pràctiques d'instrumentalització (rebuig, desconfiança, càstig electoral, etc.) demostra l'existència d'un teixit ètic col·lectiu que actua com a frontera davant l'abús de poder. La ciutadania no només pateix les conseqüències de la crisi, també té la capacitat de jutjar el comportament de qui la gestiona. Aquest judici, més enllà del càlcul racional, denota una exigència de decència pública i integritat moral cap a les institucions que suposadament els representen, qüestionant indirectament els principis bàsics de la política institucional partidista en el context capitalista.

Aquest marc teòric permet, a través de la base conceptual, comprendre els mecanismes de la instrumentalització política en contextos de crisi. Es poden formular també els interrogants que guiaran l'anàlisi empírica posterior i abordar, per tant, amb major profunditat l'estudi empíric dels fets ocorreguts arran dels atemptats de l'11 de març del 2004 a Madrid. A partir de les aportacions dels autors i autores presentades, es pot explorar fins a quin punt la resposta institucional va ser principalment motivada per interessos partidistes, que es van sobreposar als principis de moralitat pública i la democràcia. S'estudiarà el transcurs detallat dels

fets, l'ús de recursos com la manipulació o el silenci informatiu i com van afectar a la confecció del relat de la tragèdia de l'11 de març. Finalment, s'incorporarà l'anàlisi de la ciutadania com a agent actiu polític; quin va ser el seu paper, el seu comportament i els factors que l'expliquen. El resultat d'aquestes nocions permetrà definir si la manca de fonaments ètics en la gestió d'una crisi pot no només condicionar el relat, sinó també determinar el seu fracàs.

5. Anàlisi del cas: L'11M

5.1 Context polític i social de l'11M

El context polític i social esdevé fonamental per entendre les reaccions col·lectives davant els atemptats de l'11 de març. Les interpretacions i respostes tant ciutadanes com institucionals es construeixen majoritàriament sobre els marcs de referència preexistents i les dinàmiques vigents. Parlem, doncs, d'un engranatge de factors mediàtics, polítics i emocionals per definir aquells condicionants que expliquen l'esquema polític i social sobre el qual es desplega la gestió de la crisi.

És crucial iniciar aquesta anàlisi parlant del sistema polític bipartidista i polaritzat. Des del començament de l'era democràtica espanyola, el sistema bipartidista fou l'únic que la població espanyola va experimentar. Després d'una llarga etapa de govern socialista sota el lideratge Felipe González, el Partit Popular accedeix al poder l'any 1996 amb José María Aznar. L'any 2004, Aznar estava a punt de finalitzar la seva segona legislatura com a president del Govern d'Espanya i Mariano Rajoy es postulava com candidat per fer-li el relleu. Durant els anys previs a l'11M es presència l'evolució cap a l'enfrontament partidista, que venia escalant des de la dècada dels 1990, deixant així enrere la famosa "política de consens" de caire transicionista.

José Sánchez Jiménez, al seu article *"Enfrentamiento partidista y polarización social: concepto y fases del proceso (1980-2000)"* retrata els canvis en les dinàmiques politicosocials a partir dels anys noranta a Espanya. L'autor relata la tendència de les democràcies actuals, on coexisteixen el suport majoritari a les institucions i valors democràtics, amb el sentiment estès de desconfiança política.

Sánchez Jiménez atribueix als mitjans de comunicació l'abandonament de la política del consens pel dissens generalitzat. L'enfrontament polític, mitjançant la premsa, ràdio i cadenes de televisió, aconsegueix superar les barreres institucionals per instal·lar-se a la vida social i relacional de la població. Aquest procés es dona en un estat on la població encara no té ni l'accés ni les oportunitats de contrastar les idees i/o notícies que reben de manera constant.

L'autor assenyala que davant aquest fenomen de masses l'objectiu prioritari a nivell institucional deixa de ser la millora de la gestió de l'esfera pública, restant substituïda pels interessos partidistes i la conquesta del poder. Espanya, doncs, se situa en un context on la cultura política queda molt reduïda i on proporcionalment creix la confrontació i el sectarisme. El resultat d'aquestes dinàmiques es transforma en la denominació i normalització dels partits com a castes polítiques: *“sus líderes y responsables se exhiben faltos de talla, de inteligencia, de sensatez y de generosidad frente a unos ciudadanos que los acusan, al tiempo que los imitan.”* (Sánchez Jiménez, 2010)

Les legislatures del Partit Popular que precedeixen l'11M són marcades pels comportaments, tècniques i estratègies pròpies d'un partit a l'oposició. Sota aquests, els mitjans de comunicació es converteixen en vectors del mateix Govern espanyol; subordinant-se sovint als seus interessos i fins i tot al seu discurs.

Dins el cas espanyol la relació entre el sistema polític i el sistema mediàtic es caracteritza per la mútua dependència. Aquest model denominat com a “pluralisme polaritzat” per Hallin i Mancini (2008) es defineix per l'estret vincle que es genera entre els mitjans de comunicació i l'esfera política mitjançant els processos de producció d'informació, la dèbil professionalització i el fort paper de l'estat (Cazorla, Montabes i López-López, 2022). Prèviament a aquest concepte es parlava de paral·lelisme polític (Blumler i Gurevitch, 1995) fent referència a la connexió de partits específics a mitjans concrets. Eventualment, però, quan apareixen els partits de massa, aquest vincle esdevé més ampli i difús convertint-se en pluralisme polaritzat (Mancini, 2012). Aquest canvi accentua el patró relacional persistent

entre les dues esferes (De Albuquerque, 2018), donant a entendre que els mitjans poden estar alineats amb certes ideologies o reforçar certes narratives sense la necessitat d'un vincle formalitzat entre elles. Aquest paradigma estableix els mecanismes i hàbits de consum d'informació d'acord amb certes preferències polítiques, generant així l'anomenada "audiència partidària".

S'evidencia, per tant el paper central dels mitjans en la comunicació política. Espanya, així com arreu del món, presència un canvi estructural del seu funcionament i concepció a nivell polític. Amb les comunicacions de massa la informació no només esdevé molt més accessible sinó que es transforma la manera de produir-la. Un nou poder emergeix i la política sembla que es presta al joc mediàtic, deixant enrere les prioritats que en un moment semblaven ser primordials. L'ús generalitzat i normalitzat de les emocions per apel·lar a la població que empra l'esfera mediàtica captiva el sistema polític. El darrer s'adapta a les noves lògiques plantejades tot i que això suposi reduir el complex engranatge de la política institucional a una bona campanya electoral, un titular impactant o una bona estratègia de comunicació política: *"En introduir l'espectacle com a tècnica dominant d'oferta, obligant els agents polítics a adequar-se a pautes, formats i actituds obligades pel terminal, la televisió canvia l'essència mateixa de la democràcia parlamentària per convertir-la en una democràcia mediàtica, desenvolupada en, amb i per als mitjans"* (Timoteo Álvarez, 2010).

Tot i la gran capacitat d'adaptació i aparent funcionalitat de les noves maneres de consumir i produir informació, les discrepàncies i crítiques emergeixen en moments de crisi. La població sembla dotar-se d'un esperit crític quan necessita de l'Estat un comportament formal, competent i funcional. S'arriba al pretext de l'11M amb aquestes dinàmiques mediàtiques i socials prou consolidades, que acaben xocant amb la necessitat d'una independència mediàtica i uns organismes polítics que prescindixin de les lògiques d'espectacle imposades pels nous mitjans de comunicació: *"L'esfera pública ha perdut aquella capacitat d'il·luminar que formava part de la seva naturalesa original"* (Arendt, 1983).

El gran rol polític i social que ETA va aconseguir ocupar a Espanya es veu nítidament retratat en el transcurs dels atemptats i la resposta dels mateixos. Malgrat que els anys previs a l'11M el nombre de víctimes mortals d'ETA disminuís, no va existir un descens paral·lel de les seves aparicions mediàtiques. A partir del 1996 ETA va començar a atemptar de forma selectiva a alts càrrecs polítics, la majoria d'ells del PP. La seva presència mediàtica, per tant, es va multiplicar evidenciant que no totes les víctimes generen el mateix impacte a l'opinió pública (Mata López, 2018).

Les polítiques antiterroristes del Govern es van endurir a mesura que passaven els anys, sobretot en matèria penitenciària. El 1998 ETA va anunciar una treva indefinida per donar pas a negociacions amb el Govern. Quinze mesos després, però, van reprendre les armes assassinant al tinent coronel Pedro Antonio Blanco García. Com a conseqüència, José María Aznar des del Govern, amb el suport del PSOE, van tirar endavant l'“Acuerdo por las libertades y en contra el terrorismo” iniciant així una batalla legislativa per posar setge a l'activitat de la banda. Després d'un repunt d'activitat, l'any 2003 ETA va retornar als seus mínims històrics a nivell de letalitat amb un saldo final de 3 morts (Mata López, 2018). Així i tot, els llargs anys de morts i amenaces etarres van semblar un ambient de crispació i terror generalitzat tant a nivell polític com social. Més enllà de l'impacte lògic i evident sobre la població, la instrumentalització política d'ETA era extensament empleada a nivell nacional, sobretot pel Partit Popular. La reacció política que generava ETA, la seva presència als mitjans de comunicació i el grau d'alerta alhora que familiaritat per part de la ciutadania, expliquen amb claredat perquè moments després dels atemptats de l'11M ningú qüestionés l'autoria d'ETA.

No obstant, en l'àmbit internacional els precedents terroristes eren diferents. L'atemptat de l'11S del 2001 va situar Al-Qaeda al radar mundial i es genera així una nova visió sobre el terrorisme global i la lluita contra aquest. L'existència d'una banda terrorista nacional permet desviar relativament el focus pel que fa al territori espanyol. Tanmateix, el compromís institucional d'Aznar amb la lluita liderada per l'administració Bush contra el règim talibà, per suposadament ocultar a Osama bin

Laden, desperta més reaccions de les esperades. L'escalada del conflicte, que acaba portant a la invasió de l'Iraq, activa un seguit de protestes, les majors registrades fins al moment a nivell mundial. A Madrid es va tractar d'una de les manifestacions més grans mai celebrades a favor de la pau. A Espanya, comptaven amb el suport dels principals partits de l'oposició i del PSOE, que va incloure dins de les seves promeses electorals retirar les tropes de l'Iraq. A diferència de la lluita contra el terrorisme etarra, que es tracta d'un *valence issue*³, la participació en la guerra de l'Iraq esdevé un *position issue*⁴(Mata López, 2018). Aquesta diferenciació implica un canvi de plantejament crucial. Mentre ETA era percebuda com una amenaça comuna per a tots els governs i ciutadans, una possible autoria islamista dels atemptats de l'11M permetria culpabilitzar al PP, a l'haver decidit entrar en una guerra a la qual la majoria d'espanyols s'hi oposaven. El plantejament, però, de què els atemptats fossin obra del terrorisme extremista islàmic era insòlit, sense precedent, tant a nivell europeu com espanyol. Les conseqüències electorals que s'haguessin derivat si s'hagués tractat d'un atemptat etarra serien completament diferents, i resulta més que evident que l'autoria islàmica va ser molt més perjudicial pel PP que per a cap altre partit. Així, l'autoria de l'atemptat no només determinava la narrativa del dolor col·lectiu, sinó també el repartiment de responsabilitats polítiques. La hipòtesi islamista desbordava el marc de seguretat interna per situar el govern espanyol dins d'un escenari geopolític impopular i, per tant, electoralment letal.

Per finalitzar la contextualització, és precís contemplar com el factor electoral influeix en la gestió política i mediàtica de la tragèdia. Arran de diversos components esmentats apareix un element performatiu dins la política institucional que es realça durant els moments previs a unes eleccions. L'atenció que la població presta a l'esfera política augmenta, i la pressió per part de la darrera ho fa amb ella. Esdevé palpable el poder del factor electoral i resulta pràcticament impossible no plantejar-se com hagués canviat la gestió dels atemptats si no haguessin faltat tres dies per a les eleccions generals. Aquest escenari posa sobre la taula qüestions

³ Un tema transversal on tothom comparteix la mateixa visió.

⁴ Un tema posicional on la visió depèn de la ideologia pròpia.

inquietants en relació amb la qualitat democràtica i el dret a una informació veraç. La interferència de la immediatesa electoral amb la transparència institucional reflecteix la inestabilitat de principis bàsics democràtics i l'alineació del relat amb interessos partidistes on el ciutadà no només queda desinformat, sinó potencialment manipulat, sentint-se desemparat davant d'un estat que prioritza la seva imatge per sobre de l'interès públic.

5.2 El transcurs dels fets: Govern VS Mitjans

A les 7:37 del matí del dia 11 de març del 2004 hi ha tres explosions a l'estació d'Atocha de Madrid que causen 34 morts. A les 7:38 hi ha dues explosions més a l'estació del Pozo que causen 65 morts. A la mateixa hora, una altra explosió a l'estació de Santa Eugenia que causa 14 morts. A les 7:39 quatre últimes explosions al carrer Téllez que causen 63 morts. En només dos minuts, hi ha un total de 192 morts i 1.856 ferits.

Des del programa Hoy por Hoy de la Cadena SER, Iñaki Gabilondo informa a la població espanyola a les 8:08 h: *“Bien parece que ETA está detrás de esto y parece que asoma en un momento como este con su lenguaje habitual, repugnante de sangre, de miedo, de horror y de ira.”* El primer polític espanyol en declarar és les 9:30 h, el lehendakari Ibarretxe: *“Qué monstruosidad. Qué espanto tan grande. ETA está escribiendo su final. Exijamos a ETA que de una vez y para siempre desaparezca de nuestras vidas.”* Aquestes primeres reaccions no poden ni han de ser criminalitzades. Tant l'experiència com la racionalitat conduïen a atribuir les explosions a ETA, atès l'historial i la naturalesa coordinada dels atacs. La inèrcia interpretativa generada durant tots els anys de violència de la banda terrorista basca, sumat a la proximitat de les eleccions, faciliten les hipòtesis sobre l'autoria sense aplicar l'escepticisme necessari (Reig, 2005).

El PP des del govern fa la seva primera compareixença a les 11:00 h i ho fa Ángel Acebes, ministre d'interior (2000-2004), que condemna amb contundència els atemptats, no obstant, es manté al marge de mencionar explícitament ETA. Durant

aquell matí, el president Aznar realitza diverses trucades als grans mitjans de comunicació espanyols com el diari ABC o la Cadena SER. José Antonio Zarzalejos, director del diari ABC (1999-2008), i Javier Álvarez, redactor Cap de Tribunals de la Cadena SER (1990-actualitat), relaten que en aquestes trucades el president insistia amb el fil de l'autoria d'ETA, que *“no podía ser d'una altra manera”*. Cap al migdia, el ministre Acebes i altres membres del Ministeri d'Interior es reuneixen amb els comandaments policials. Jesús de la Morena, comissari general d'informació, comunica al ministre sobre l'existència d'una furgoneta Kangoo, que conté detonadors, uns que no solia utilitzar ETA, i una cinta en àrab amb versos del Alcorà (RTVE, 2024⁵; Producciones del Barrio, 2024⁶).

A les 13:05 h Arnaldo Otegi des de Donosti afirma: *“ETA no tiene ninguna responsabilidad en lo ocurrido en la mañana de hoy en Madrid.”* Escassos trenta minuts després, negant-li credibilitat al portaveu de la Sozialista Abertzaleak, Acebes, reitera que els cossos i forces de seguretat i el ministeri d'interior no tenen cap dubte sobre que ETA està al darrere dels atemptats quan se li pregunta sobre una possible autoria d'Al-Qaeda.

La possibilitat que ETA no fos l'autor a aquelles altures era molt més que una mera especulació. Declaracions fetes a posteriori per diferents membres dels cossos de seguretat evidencien contradiccions entre el relat que proporcionava el govern envers la informació que posseïen en el moment. Francisco José Vázquez, coronel de la Guàrdia Civil i cap de la Unitat contra el Terrorisme, declara al documental de RTVE (2024) que en aquells moments tenien perfectament monitoritzat al dirigent de l'aparell logístic etarra. Afegeix que la seva reacció davant les primeres notícies de l'atemptat va iniciar les sospites dins del cos sobre l'autoria de l'atemptat: *“Él es el primero sorprendido de que eso se produjera... No daba pábulo a que hubiese sido ETA, su ETA, la que podía haber cometido ese atentado. A lo largo de esa mañana ya confirmamos la idea de que efectivamente ETA, no es.”* Pedro Mérida, el Cap de la Unitat Tecnològica de la Policia Científica del

⁵ Lo de Évole: *11M, 20 años*, dir. Jordi Évole, Producciones del Barrio, La Sexta, 2024.

⁶ *11M: 20 años después*, RTVE, març de 2024.

moment, fa les següents declaracions seguint la mateixa línia: “*Es verdad que en esa mañana ya, el modus operandi no se apreciaba. Entre otras cosas, porque ETA, los últimos atentados que había hecho, siempre que hacía algún atentado de forma indiscriminada, avisaba.*” (RTVE, 2024).

Malgrat la proximitat temporal als fets, l'anàlisi retrospectiva basada en les informacions i testimonis acumulats durant els darrers vint anys permet afirmar que ja en les primeres hores posteriors als atemptats es detecta una orientació discursiva deliberada, per part del Partit Popular, dirigida a sostenir la hipòtesi de l'autoria d'ETA, fins i tot davant l'emergència d'indicis que apuntaven cap a altres línies d'investigació.

José Antonio Zarzalejos recorda que rep una segona trucada del president Aznar cap a les 15:00 h, en què aquest admet que, si bé existeix una possible alternativa en la hipòtesi gihadista, la línia principal d'investigació continua centrada en ETA. Aquesta ambivalència discursiva per part del govern, però, no pot ser emprada per qüestionar la reacció generalitzada de la ciutadania. A més d'una clara manca d'accés a la informació de manera transparent, cal tenir en compte el context sociopolític del moment: tal com assenyala Mamen Mendizábal, aleshores redactora de la Cadena SER, la societat espanyola actuava "de carril", fidel a les institucions en moments de commoció col·lectiva com el d'un atemptat terrorista. (Producciones del Barrio, 2024)

No és fins a les 20:00 h que el ministre Acebes surt a comparèixer sobre la troballa de la furgoneta juntament amb els detonants i la cinta. És llavors que comunica a la població espanyola que “*ha donat instruccions als cossos i forces de seguretat perquè no descartin cap línia d'investigació*”. Tanmateix, l'abast i la rellevància d'aquesta nova pista requerien, previsiblement, un canvi de prioritat investigadora, i no només una obertura genèrica a altres possibilitats. A més, cal assenyalar que el ministre de l'Interior no té competències operatives sobre les investigacions policials, fet que confereix un cert caràcter retòric i orientat al discurs a les seves declaracions públiques.

Durant matinada de l'11 al 12 de març es troba una motxilla al barri madrileny de Vallecas. A més a més de contenir 10,2 kg d'un explosiu plàstic de tipus C, troben un telèfon. La policia és capaç de traçar una connexió del telèfon a un locutori del barri de Lavapiés, i es descobreix que les targetes han estat obtingudes per persones d'origen magrebí. De manera addicional, els experts recorden que els detonadors que acostumaven a utilitzar ETA eren d'alumini, i que els que s'havien trobat eren de coure (Javier Álvarez, en Lo de Évole: 11M, 20 años⁷).

El dia 12 de març, *La Voz de Galicia* és l'únic mitjà de comunicació espanyol que publica en portada: "*Infamia. Al Qaida perpetrada en Madrid la peor matanza terrorista de la historia de España.*" Cap altre mitjà afirma amb la mateixa explicitat l'autoria dels atemptats. Fins i tot, a un dels breus de la pròpia portada relaten que "*Interior es va equivocar atribuint els atemptats a ETA*". Cruz Morcillo, redactora de successos d'ABC, explica al periodista Jordi Évole que la Voz de Galicia comptava amb unes fonts de procedència anglesa que van tenir molt clar que era la banda islàmica qui s'hi amagava darrere. La periodista, però, confessa que no es va tractar només de la solvència de les fonts; aquell dia dotze no, però l'endemà el diari ABC tenia la mateixa certesa que la Voz de Galicia respecte l'autoria islamista. Tot i així, no va sortir en portada. El que s'emetia, per tant, anava més enllà de la pura convicció o veracitat; hi havia certs interessos que no es van poder, o voler, deixar de banda.

És a les 9:38 h del dia 12 que José Blanco, secretari d'organització del PSOE, surt a Antena 3 per via telefònica a exposar i demandar al govern que no endarrereixi la informació. Relata que al Partit Socialista li arriba la informació, altament determinant, sobre la furgoneta, els detonadors i la cinta, moltes hores abans que el govern ho comuniqui a la ciutadania: "*Tenemos más sospechas de información que no está saliendo.*" Són les primeres declaracions des de l'oposició socialista que adopten un rol desafiant envers el govern del PP, desencadenant així la lluita electoral paral·lela a la gestió dels atemptats.

⁷ Javier Álvarez, Redactor Jefe Tribunales Cdena SER, en Lo de Évole: 11M, 20 años, dirigit per Jordi Évole (La Sexta, Producciones del Barrio, 2024).

A les 18:00 h del dia 12, el ministre Acebes reitera que ETA continua sent la primera línia d'investigació, ja que és així com li han manifestat les forces i cossos de seguretat. Afirmar que malgrat que no desatén qualsevol altra via d'investigació, els serveis d'intel·ligència no els han proporcionat encara cap informació fiable de què es pugui tractar d'un grup terrorista islàmic. Aquella mateixa tarda, 11 milions de persones es manifesten arreu d'Espanya. L'endemà, el dia de reflexió, Acebes reitera la prioritat d'investigació i introdueix la idea d'una possible connexió entre organitzacions terroristes. Quan al documental de RTVE (2024), li és preguntat al Francisco José Vázquez, el Cap de la Unitat contra el Terrorisme, sobre la viabilitat d'aquesta suposada col·laboració, respon el següent: *“Altamente improbable. De forma consciente, altamente improbable.”*

Finalment, el dissabte 13 de març a 20:00 h, Acebes informa que s'han produït 5 detencions: tres persones de nacionalitat marroquina i dues de nacionalitat hindú. Espontàniament, moments després d'aquestes declaracions i hores abans de les eleccions, es produeix una concentració davant la seu del PP a Madrid. Van sonar càntics com: *“¿Quién ha sido?”*, *“Mañana votamos, mañana os echamos”* i *“Dimisión”*. Els acompanyaven pancartes com: *“Aznar, por tu culpa, pagamos todos”* i *“Paz”*.

Malgrat que fos el dia de reflexió, a última hora de la nit, o ja entrada la matinada del 14, els dos partits van sortir a fer declaracions. Alfredo Pérez Rubalcaba, en aquell moment portaveu del PSOE va expressar el següent: *“Los ciudadanos españoles se merecen un gobierno que no les mienta. Un gobierno que les diga siempre la verdad. No podemos dejar de decir que el gobierno estos días ha dicho cosas que no se ajustaban a la realidad y que no estaban en consonancia con las investigaciones de las fuerzas y los cuerpos de seguridad del estado.”* Les últimes delcaracions abans de les eleccions van ser d'Acebes: *“En la sala del 091 del cuerpo nacional de policía se ha recibido una llamada de la centralita de Telemadrid de un varón con acento árabe que enunciaba un video depositado en una papelera entre la mezquita de la M30 y el tanatorio. Esta cinta es una*

reivindicación sobre la responsabilidad del atentado del pasado día 11 en Madrid. La realiza, la declaración, en nombre de quien dice ser el portavoz militar de Al Qaeda en Europa.”

El dia 14 de març la població espanyola surt a votar augmentant un 7% la participació electoral respecte a les darreres eleccions generals celebrades. El PSOE obté 164 escons (42,59%), quedant per davant dels 148 del PP (37,71%).

5.3 L'estratègia del PP

El 5 de març del 2004, el diari *EL PAÍS*, publica un article revelant els resultats dels sondeigs fets pel CIS, que atorgaven majoria absoluta al PP amb 176 escons⁸. Aquesta projecció es produïa en un context d'estabilitat institucional que reflectia la posició electoralment privilegiada de la que gaudia el PP.

El baròmetre de desembre del 2003 “*Expectativas 2004*” realitzat pel CIS exposa que un 66% de la població espanyola valora la situació política general entre els barems “Regular”, “Buena” i “Muy buena”⁹. Malgrat que el gruix poblacional es trobi entre les dues primeres categories, els resultats del baròmetre indiquen una estabilitat governamental prou consolidada. En definitiva, en els moments previs a l'11M, el PP comptava amb una trajectòria sòlida, estable i duradora. Pocs factors feien desconfiar sobre la continuïtat d'aquesta. Aquest context electoralment favorable reforça rellevància ètica de les decisions polítiques posteriors: la gestió de la crisi no responia només a la demanda de veracitat informativa, sinó també a la de la responsabilitat moral davant d'una ciutadania que hi havia dipositat la seva confiança institucional.

Durant la legislatura del 2000-2004, el PP va aconseguir generar una narrativa política on el terrorisme va esdevenir un eix identitari i electoral. Una estratègia electoral que es va basar en presentar-se a ell com el partit capaç de garantir la

⁸ El País, “El PP lograría la mayoría absoluta, según un sondeo del CIS,” *El País*, 5 de març de 2004, https://elpais.com/elpais/2004/03/04/actualidad/1078391820_850215.html.

⁹ Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), *Barómetro de Diciembre 2003. Expectativas 2004*, estudio n° 2548, Diciembre 2003, <https://www.cis.es/documents/d/cis/Es2548pdf>.

seguretat i la unitat d'Espanya davant l'amenaça terrorista que suposava ETA. Durant la campanya electoral aquest discurs es va intensificar, demanant el vot com a mitjà per derrotar a la banda terrorista. La lluita contra ETA havia estat íntegrament capitalitzada com a estratègia electoral. Aquesta construcció d'un relat de seguretat articulat al voltant d'un enemic intern remet directament a la noció d'espectacle polític (Edelman, 1998), autodefinint-se com a salvadors i generant una falsa legitimitat simbòlica. L'ús intensiu del llenguatge específic dins del marc emocional de la por va servir com a eina per intentar consolidar el seu lideratge.

El transcurs dels atemptats de l'11M i els dies posteriors, però, suposen un punt d'inflexió. Davant d'un episodi de terror d'aquesta magnitud i tenint en compte els marcs cognitius prèviament consolidats, la reacció immediata del PP va ser lògica des de la seva estratègia discursiva: mantenir la hipòtesi d'ETA com a autora dels atemptats. Reprenent la teoria de Lakoff (2004) els marcs preexistents són capaços de condicionar la percepció de nous esdeveniments, així com la seva percepció. En aquest cas, la insistència sobre l'autoria etarra no només responia a una inèrcia narrativa, sinó que paral·lelament també a una estratègia politicoelectoral calculada. La manca de pensament crític i judici moral sobre la decisió de mantenir la hipòtesi d'ETA tot i l'absència de proves concloents evoquen a la banalitat del mal presentada per Arendt (1963).

Són reiterades les ocasions en què, a través de les seves declaracions i compareixences, tant el ministre Acebes com el President Aznar, posen de manifest aquesta voluntat de control del relat. Segons Gabilondo, ja s'havia produït una presa de posició estratègica: *"Yo ya tenía claro que habían tomado la decisión de apostar por eso y no ver nada más"* (Producciones del Barrio, 2024).

Aquesta instrumentalització troba fonament en les teories d'Edelman (1998) i Boin et al. (2005): els moments de crisi esdevenen oportunitats per a reconfigurar el poder i preservar la legitimitat, tot construint enemics i lideratges. L'estratègia del PP buscava capitalitzar l'atemptat sota el marc ja consolidat d'ETA com a principal amenaça de la nació. Aquest possible rèdit, comparat amb la fàcil vinculació d'una possible autoria d'Al-Qaeda amb l'ocupació de l'Iraq, porta a no incorporar els nous

indicis que apuntaven cap al terrorisme gihadista. Zazalejos ho explica així: *“Si era ETA, parece que el gobierno había acertado absolutamente en todos sus pronósticos. Si no era ETA y eran los yihadistas, la izquierda podía vincular el atentado a las decisiones del gobierno de colaboración con los estados unidos en la invasión de Irak. Se enfrentaban dos argumentaciones totalmente contrarias, pero lo hacían además en un momento crítico de una democracia, que son en los días previos, en las horas previas a unas elecciones generales.”* (RTVE, 2024)

Analitzant en detall el transcurs dels fets s'extreu que tot i que des del mateix 11M es comencen a detectar inconsistències amb el modus operandi d'ETA, i que testimonis com el de Francisco José Vázquez o Pedro Mélida confirmen que dins dels cossos policials es començava a sospitar de l'autoria islàmica, la línia oficial es manté. Aquest comportament encaixa amb el que Boin anomena el "joc de les culpes", on el relat es prioritza per davant la veritat empírica.

Responent a model de propaganda de Chomsky i Herman (1988) el PP juga amb l'exercici de pressió sobre els mitjans de comunicació. Oscar González (coordinador Informe Semanal TVE) o Fran Llorente (director la 2 Noticias TVE) denuncien aquesta pressió i exemplifiquen com el govern va intentar condicionar l'agenda mediàtica. En aquest cas, el PP força una subordinació dels mitjans a la pròpia institució, i aquests acaben operant com a mecanismes per consolidar els interessos de les elits, com ho era el Partit Popular. Sense aquesta subordinació o col·laboració d'aquests mitjans no s'hauria pogut construir des de les institucions un relat hegemònic sobre l'autoria etarra.

Aquesta dinàmica encaixa perfectament amb el model de Chomsky i Herman (1988) i paral·lelament planteja interrogants sobre l'ètica dins la comunicació política. La confiança ciutadana, entre d'altres, depèn de la percepció d'integritat moral del missatger (McNair, 2007). Per tant, la interferència del PP sobre els mitjans de comunicació i la resposta dels mateixos repercuteix directament en la percepció i legitimitat que se'ls proporciona.

Aquest conjunt d'actuacions revela com el PP va intentar explotar la tragèdia per reafirmar el seu capital polític, construint un relat únic, defensant la seva línia

narrativa tradicional i neutralitzant informacions alternatives. No obstant això, aquesta estratègia va fracassar.

5.4 La reacció Ciutadana: el que diferencia l'11M de la resta.

La reacció de la ciutadania als fets de l'11M i els dies posteriors no només va ser excepcional en la seva forma i intensitat, sinó que va explicitar una ruptura pel que fa al vincle tradicional entre institucions i ciutadania. Aquesta resposta col·lectiva denota una exigència renovada de moralitat pública que reclama activament un ús ètic del poder. El comportament de la població espanyola constitueix un precedent democràtic.

En aquest context, s'entén la indignació com a resposta a una vulneració ètica. La suma de la commoció generalitzada, el dol nacional, la necessitat d'informació veraç i la ràbia creixent generen un escenari polític altament tens i crispat. La reacció no va ser merament reactiva, sinó èticament motivada pel que es percebia com una traïció institucional.

És clau entendre la percepció generalitzada que el govern havia manipulat el relat sobre els atemptats. De manera afegida, molt ràpidament, la població va connectar l'estratègia institucional amb les eleccions generals. La mobilització, per tant, respon a una indignació que materialitza molt bé el periodista Iñaki Gabilondo, al documental *Lo de Évole: 11M, 20 años*: “*Lo que yo subrayo como más notable de esta historia: empezamos hablando del 11M y ya estamos hablando del 14M. El 14M se ha comido al 11M, los 192 muertos parecieron desvanecerse ante la irrupción del tema político.*”

Aquesta sensació de traïció i desconexió envers el que les institucions transmetien va provocar un trencament de confiança amb els poders públics. L'estudi de Berganza (2008) exposa que el 56,9% de la població es mostrava en desacord amb la gestió de la informació dels atemptats, davant d'un 15,4% que la valorava positivament. El sentiment, per tant, col·lectiu, de desacord denotava sospites sobre les motivacions partidistes i la manca de responsabilitat democràtica.

Aquesta percepció, però, es va veure amplificada pel que es coneix com a “efecte de la tercera persona” (Davidson 1983), concepte que desenvolupa com les persones tendeixen a considerar que les altres són més vulnerables a la influència mediàtica que no pas elles mateixes. En el cas de l’11M, mentre que un 73% afirmava que la informació no havia influït al seu propi vot, un 59,7% considerava que sí que havia resultat determinant en les decisions electorals de la resta (Berganza 2008). S’evidencia així, la paradoxa d’una ciutadania conscient del poder del relat polític, que alhora s’autopercep immune al mateix. Aquest fenomen pot ajudar a entendre la necessitat de mobilitzar-se per part de molts ciutadans: no es tracta només del contingut informatiu transmès, sinó la percepció que aquest relat manipula els altres. D’aquesta manera es va generar una reacció defensiva basada en la idea que la població, exceptuant un mateix, estava sent manipulada. És aquí on la desconfiança avança. Ja no parlem només de gestió factual, sinó que emergeix l’alarma moral davant la sospita que els altres, sense saber-ho, poden ser manipulats. S’extreu, però, que la ciutadania és críticament conscient de la manipulació informativa, tot i que hi intervinguin un desig d’autonomia o certa distància social. L’estratègia es desestabilitza; deixa de ser manipulació quan la societat és conscient que està sent manipulada.

A aquelles alçades, l’11M havia esdevingut molt més que uns atemptats. Reforçant-nos en McNair (2011), la confiança en la comunicació no només depèn de la veracitat objectiva, sinó de la percepció de la integritat moral dels emissors. Per a una gran part de la ciutadania, el PP havia perdut tota legitimitat moral i democràtica; res del que poguessin dir, pertinent als atemptats o no, seria rebut des de la fiabilitat ni convicció.

Un fenomen que esdevé un vector de mobilització és l’SMS amb el missatge “*Pásalo*”. Emprant les noves tecnologies del moment com a eina de comunicació massiva i espontània, la població espanyola aconsegueix coordinar protestes davant les seus del PP arreu de l’estat. Especialment massiva a Madrid, la ciutadania aconsegueix generar una forma de comunicació directa, horitzontal i

descentralitzada: no s'orquestra des de les institucions, sinó que es materialitza a l'espai públic la indignació moral compartida, esdevenint un exemple primerenc d'activisme digital (Berganza, 2008). Aquesta macro mobilització pot trobar el seu fonament en el judici moral d'Arendt (2003). El darrer, neix de la capacitat de pensar i discernir individualment el bé del mal, i incorpora les nocions del judici col·lectiu; quan l'espai públic esdevé escenari d'un rebuig generalitzat davant d'una vulneració moral. Les concentracions i protestes del 13M exemplifiquen a la perfecció el pensament crític com a forma de resistència. De manera afegida, la no oficialitat de la convocatòria no només reforça el seu caràcter espontani, sinó que també l'ètic: *“la ciutadania pot fer ús de canals alternatius per defensar la seva sobirania comunicativa i moral”* (Berganza, 2008).

La població no només es va bolcar al carrer, també a les eleccions amb més del 77% de participació electoral (Berganza, 2008). Aquesta alta participació reflecteix una democràcia activa; la ciutadania no es retira ni es resigna. És més conscient que mai del seu poder institucional. La població espanyola, per tant, exerceix el seu dret a vot sota una consciència de l'ètica de la responsabilitat democràtica (Weber 1919), entenent les conseqüències de les seves accions.

El context força a la població a un procés deliberatiu intern i extern. El vot del 14M es dota d'un procés informat i reflexiu imposat per l'ambient convuls i crispat. La inèrcia que sovint caracteritza el vot es veu interrompuda per una societat conscient de la decisió que està prenent. Més enllà dels resultats, el comportament electoral es veu completament interpel·lat. Independentment del motiu, el vot sota aquest pretext, es reforça com a expressió de la legitimitat activa (Habermas, 1996) que només pot existir quan els ciutadans són més que receptors i esdevenen agents morals.

El càstig electoral es presenta com a una de les eines més poderoses amb les quals compta la ciutadania, i no es pot menystenir l'impacte que aquest és capaç de generar. La població atorga al PSOE la victòria que el PP donava per seva. La

participació electoral esdevé així una forma de reparació democràtica davant la pèrdua de confiança institucional.

La mobilització ciutadana durant l'11M i els dies posteriors es pot entendre com a una mostra “d’ira justa” (Nussbaum, 2013), entenent que neix d’una indignació fonamentada i es canalitza políticament per a la defensa del bé comú. La ira justa segons l’autora, és només útil si es transforma en acció constructiva, com és el cas del 13M canalitzant-se democràticament. No necessàriament conscient, la pròpia ciutadania esdevé límit a la instrumentalització. Actua com a recordatori envers la legitimitat del poder i com s’atorga. Cal guanyar-la i renovar-la.

Aquest cúmul de reaccions col·lectives de caràcters diversos no només condensen el malestar d’una societat profundament commocionada; revelen una ciutadania conscient i capaç de reclamar la dignitat que mereixen i la responsabilitat política que esperen. Lluny de ser un cas excepcional, s’erigeix en un precedent social on es posa en relleu el possible contrapès que es pot assolir quan les institucions traspassen determinats límits. Aquesta exigència de veracitat i moralitat obre altres interrogants sobre la qualitat democràtica i legitimitat del poder. Sota aquest pretext s’aborden les conclusions finals del treball.

6. Conclusions

Les conclusions de la recerca pretenen anar més enllà de la simple confirmació de la hipòtesi. L’anàlisi ha posat en relleu una realitat molt més matisada del que es preveia en un inici. Han pres molta rellevància les tensions entre poders, la confecció del discurs i la complexitat de la moralitat. Si bé la hipòtesi apuntava que l’estratègia del PP fracassa per creuar determinats límits ètics, el que emergeix amb força és la manca d’un establiment previ d’aquests. Es presenten els límits ètics com una reconstrucció col·lectiva quan es veuen traspassats. És a dir, no s’observa l’ètica com un codi preexistent imposat, sinó com una estructura social latent que s’evidencia quan la ciutadania es percep vulnerada. Esdevé una demanda col·lectiva, un horitzó compartit que dona sentit i legitimitat a la vida democràtica.

Un dels descobriments més reveladors ha estat la capacitat ciutadana d'organitzar una resposta moral organitzada davant de relats institucionals que són percebuts manipuladors. Més enllà de la moral intervé el mer fet de la mentida, i com aquesta priva a la ciutadania del seu dret de rendir comptes envers el govern. La gestió de la crisi de l'11M no només va posar a prova l'actuació institucional, també la seva integritat. La ciutadania, lluny de ser passiva o acrítica, com certes teories pressuposen (Altheide, 2006; Edelman, 1998), va demostrar la seva facultat d'habilitar un judici crític i mobilització multitudinària. Les protestes espontànies del 13M, el fenomen "*Pásalo*" i la participació electoral denoten el teixit ètic col·lectiu espanyol i la seva disposició a reaccionar. Aquests esdeveniments desmunten parcialment l'imaginari d'una població inerta i destaquen la importància del vincle entre emoció, responsabilitat i acció política (Nussbaum, 2013).

No obstant això, resulta inevitable plantejar-se si aquesta demostració ciutadana és només possible quan es produeixen aquestes ruptures morals en contextos extrems. És necessari un desbordament com el de l'11M per activar els mecanismes de mobilització i judici que estan sempre a la nostra disposició? Això obre una possible línia de recerca fonamental sobre la regularitat o excepcionalitat de la vigilància ètica ciutadana i el seu impacte institucional. Tanmateix, aquest cas demostra que un punt d'inflexió inefable no sempre es trasllada en una transformació estructural. La memòria col·lectiva, tot i que intensa, pot ser selectiva; el PP ha guanyat diverses eleccions a posteriori a despit que diversos integrants del partit continuïn mantenint línies argumentatives problemàtiques sobre l'11M. S'obre, per tant, un plantejament sobre la naturalesa de la reparació política i el perdó institucional: És qüestió de memòria, resignació o manca d'alternatives?

És pertinent destacar la força que ha adquirit durant l'anàlisi, la transformació de la política institucional en espectacle. El concepte ja documentat per Edelman (1998) o Bennett (2007) ha emergit en diverses ocasions durant l'estudi i l'11M n'ha esdevingut una exemplificació especialment nítida. Es reflexiona, però, que aquest fenomen, no neix amb les crisis, sinó que s'intensifica durant elles; respon a un patró estructural de la gestió comunicativa. Aquest mecanisme de

desresponsabilització institucional, i el joc de culpes (Boin et al. 2005) parteixen d'una normalització prèvia dins la lògica partidista que força la política institucional a regir-se per una lògica permanent de campanya. Els contextos de crisi, per tant, fan més visible i aguda aquesta tendència. El que es percep com una ruptura ètica excepcional, és en realitat el resultat més previsible d'una política que fa temps que ha desplaçat la deliberació per l'impacte, la responsabilitat per l'audiència. Genera inquietud entendre que pràctiques tan visceralment com desviar el focus, instrumentalitzar la por o silenciar veus dissidents, siguin formes residuals o fins i tot estructurals de la política institucional, i no meres respostes d'emergència.

Aquesta reflexió evoca a una idea fonamental: les crisis no generen dinàmiques noves, sinó que amplifiquen les ja existents. La por i el dol col·lectiu esdevenen eines retòriques al servei de la rendibilitat a través de l'ús instrumental de l'enemic, en aquest cas ETA, la pressió institucional sobre els mitjans i la manipulació informativa. El més alarmant és copsar que aquest desplaçament passa per desapercebut fins que una crisi ho fa palpable.

L'anàlisi convidar a revisar críticament el paper dels mitjans de comunicació i la seva denominació col·loquial com a "quart poder". El treball ha constatat el paisatge mediàtic espanyol i els seus estrets vincles ideològics amb les esferes polítiques dominants (Hallin & Mancini, 2004; Bennett, 2007), que interfereixen amb el seu rol de contrapès del poder polític i comprometen, per tant, la seva funció democràtica. En evidenciar-se la seva dependència estructural, tant a nivell econòmic com sovint ideològic, és precís replantejar-se la legitimitat del concepte "quart poder": on comença un i acaba l'altre? És necessari repensar el paper dels mitjans de comunicació en clau de responsabilitat democràtica més enllà de mers canals de transmissió.

En aquest sentit, una de les limitacions del treball ha estat que la majoria de les teories i fonts emprades provenen de contextos anglosaxons, i han estat aplicades a una realitat espanyola sense adaptació empírica directa. Aquesta distància provoca que les teories puguin no ser acurades en la seva totalitat al context de l'estudi. De

manera afegida, totes les fonts utilitzades han estat secundàries (documentals, notícies, estudis previs, etc). Això limita l'accés a les motivacions reals i a les percepcions personals dels actors implicats, i no es descarta l'existència de certs biaixos en les fonts usades. De manera afegida, una limitació que és pertinent remarcar és la totalitat del concepte d'ètica i la seva aplicabilitat al cas. L'ètica i la moral es podrien abordar com a disciplines per si soles, aprofundint en les seves definicions, perspectives i complexitats, però per qüestions d'extensió i objectius no es tracten com a tal al llarg de la recerca. No obstant això, el conjunt d'indicadors i l'anàlisi discursiva permeten extreure conclusions sòlides sobre el funcionament simbòlic i moral del cas.

En resum, el cas de l'11M no només serveix per analitzar la crisi específica que es va desencadenar, sinó que ofereix una finestra privilegiada sobre les dinàmiques estructurals de la política institucional aplicables a moltes altres situacions. L'11M demostra com, en contextos de tensió, la societat pot recordar als poders públics que la seva legitimitat no es basa només en les urnes, sinó també en l'ètica i l'estret vincle que comparteixen. La ciutadania esdevé així un límit a la instrumentalització, una força correctora que, encara que de manera excepcional, pot reequilibrar la balança moral de la democràcia.

L'estudi no pretén establir un codi ètic tancat per a la gestió de crisis polítiques, però sí que mostra amb claredat què passa quan aquests fonaments es desestabilitzen. L'ètica no pot ser una variable accessòria en temps de crisi. Ha de ser el nucli estructurador de la resposta institucional i el criteri últim per mesurar la qualitat democràtica.

En última instància, l'11M no només és recordat pels seus 192 morts, sinó per la consciència ciutadana d'un traspàs de límits intolerable. Va servir com a mirall per exposar la naturalesa espectral d'una política atrapada en una lògica de supervivència electoral permanent, disposada a erosionar la veritat, el debat i el dol, per sostenir el poder. El 14M es va menjar l'11M. No obstant, també va ser l'escenari on la població va saber convertir indignació moral en mobilització

col·lectiva, gràcies a una estructura institucional que va permetre l'alternança al govern. Cal, però, replantejar-nos si volem que aquestes reaccions es quedin en meres excepcions. Requerim d'una transformació profunda si volem que l'ètica no sigui només una demanda reactiva, sinó una estructura constitutiva de la política. El fracàs va anar més enllà de l'estratègia forçada del PP; el que va fracassar, momentàniament, va ser la concepció d'una política desvinculada de l'ètica. La sobirania no rau en el relat, sinó en qui el qüestiona. No es pot reduir, per tant, l'11M, a un esdeveniment històric. L'11M recorda que quan la política abandona el judici i la responsabilitat, la ciutadania exerceix de consciència col·lectiva. Potser el repte no és només analitzar com es perd la legitimitat, sinó com es recupera – i si estem disposats a exigir-la, cada cop, amb la mateixa força.

“There are no dangerous thoughts; thinking itself is dangerous.”

— *Hannah Arendt, Thinking and Moral Considerations* (1971)

7. Bibliografía

Altheide, David L. 2006. *Terrorism and the Politics of Fear*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Arendt, Hannah. 1963. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books.

Arendt, Hannah. 1963. *Responsibility and Judgment*. Edited by Jerome Kohn. New York: Schocken Books.

Arendt, Hannah. 1983. *Men in Dark Times*. San Diego: Harcourt.

Arendt, Hannah. *Thinking and Moral Considerations: A Lecture*. New York: The Hannah Arendt Center at the New School for Social Research, 1971.

Bennett, W. Lance. 2007. *News: The Politics of Illusion*. 7th ed. New York: Pearson Longman.

Berganza Conde, María Rosa. 2008. "La difusión de la información durante los atentados del 11-M y su influencia percibida en las elecciones generales." *Papers. Revista de Sociologia*, no. 90. <https://papers.uab.cat/article/view/v90-berganza/pdfs>.

Boin, Arjen, Paul 't Hart, Eric Stern, and Bengt Sundelius. 2005. *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cazorla, Ángel, Juan Montabes, and Paulo Carlos López-López. 2022. "Medios de comunicación, información política y emociones hacia partidos políticos en España." *Revista Española de Ciencia Política (RECP)*, no. 60. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/88718>.

Chomsky, Noam, and Edward S. Herman. 1988. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon.

Edelman, Murray. 1988. *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: University of Chicago Press.

Entman, Robert M. 1993. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43 (4): 51–58.

Habermas, Jürgen. 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Translated by William Rehg. Cambridge, MA: MIT Press.

Hallin, Daniel C. 1994. *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere*. London: Routledge.

Kreiss, Daniel. 2020. "Acting in the Public Sphere: The 2016 US Election and the Political Theory of Digital Communication." In *Digital Media and Democratic Futures*, edited by Michael X. Delli Carpini, Emily Thorson, and Bruce Williams, 125–44. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Lakoff, George. 2004. *No pensis en un elefant!* Barcelona: Edicions de 1984.

Mata López, Teresa. 2018. "Terrorismo y comportamiento político: España y el caso de ETA." Universidad Autónoma de Madrid. <https://repositorio.uam.es/handle/10486/684144>.

McNair, Brian. 2011. *An Introduction to Political Communication*. 5th ed. London: Routledge.

Nussbaum, Martha C. 2013. *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Nussbaum, Martha C. 2018. *The Monarchy of Fear: A Philosopher Looks at Our Political Crisis*. New York: Simon & Schuster.

Reig, Ramón. 2005. *Periodismo en el laberinto: Estructuras, rutinas y mensajes*. Barcelona: Gedisa.

Robin, Corey. 2004. *Fear: The History of a Political Idea*. New York: Oxford University Press.

Rosenthal, Uriel, and Alexander Kouzmin. 1997. "Crises and Crisis Management: Toward Comprehensive Government Decision Making." *Journal of Public Administration Research and Theory* 7 (2): 277–304.

Sánchez Jiménez, José. 2010. "Enfrentamiento partidista y polarización social: concepto y fases del proceso (1980–2000)." *PYM* 9: 39–55. https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/22251/1/PYM_9_03.pdf.

Sánchez, Pedro. *Intervenció al Ple del Congrés dels Diputats*. Diari de Sessions del Congrés, Legislatura XV, núm. 202. 17 de juliol de 2024. https://www.congreso.es/docu/tramit/LegXV/AT/ATCD_15_PL_20240717.pdf.

Timoteo Álvarez, Jesús. 2010. "La transición más rupturista." *Institución Fernando el Católico*. <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/29/57/13timoteo.pdf>.

Weber, Max. 1919. "Politics as a Vocation." In *From Max Weber: Essays in Sociology*, edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills, 77–128. New York: Oxford University Press, 1946.

11M: La mentira que triunfó. 2024. Agenda Pública.
<https://agendapublica.es/noticia/19127/11m-mentira-triunfo>

11M: 20 años. 2024. Documental. RTVE.
<https://www.rtve.es/play/videos/informativos/documental-11m-20-anos/>

El País. “El PP lograría la mayoría absoluta, según un sondeo del CIS.” *El País*, 5 de marzo de 2004.
https://elpais.com/elpais/2004/03/04/actualidad/1078391820_850215.html.

Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS). *Barómetro de Diciembre 2003. Expectativas 2004*. Estudio nº 2548. Diciembre 2003.
<https://www.cis.es/documents/d/cis/Es2548pdf>.

Lo de Évole: 11M, 20 años después. 2024. Produït per Producciones del Barrio. emès a La Sexta.

Las elecciones legislativas de 2004: Un análisis de las encuestas y de la gestión comunicativa en la campaña electoral. Universitat CEU San Pablo.
<https://dspace.ceu.es/handle/10637/11939>

La tregua de ETA (20 años después). Expansión Especial 20 días que cambiaron España.
<https://www.expansion.com/especiales/20aniversario/20diasespana/tregua-eta.html>

Partidos y líderes políticos en la campaña electoral de 2004. Revista de Estudios Políticos, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
<https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2023-10/a-1154-07primeraspppartidosylideres.pdf>

Berganza Conde, María Rosa. “La difusión de la información durante los atentados del 11-M y su influencia percibida en las elecciones generales (estudio del efecto de la tercera persona).” *Papers: Revista de Sociologia*, no. 90 (2008): 179–190.

Davison, W. Phillips. “The Third-Person Effect in Communication.” *Public Opinion Quarterly* 47, no. 1 (1983): 1–15.

Weber, Max. *Politics as a Vocation*. In *From Max Weber: Essays in Sociology*, edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills. Oxford University Press, 1946.